

“BRAĆO NAŠA NAJMILIJA” Kako je 10.000 Splićana dočekalo 20.11.1918. srpsku vojsku na Rivi

Autor: 7dnevno Četvrtak, 15. studenoga 2018. u 20:28

Desetak dana prije ujedinjenja Države SHS sa Kraljevinom Srbijom Narodno vijeće DSHS, poslala molbu srbijanskom kralju Petru I. Karađorđeviću: — “U bivšoj austrougarskoj vojsci jesu disciplina i red posve uništeni: Država Slovenaca, Hrvata i Srba stoji pred opasnošću da bude poharana od vraćajućih se četa sa bojišta. Vlada srpske države se umoljava da što skorije pošalje svoje čete. Brzi odgovor se umoljava.”

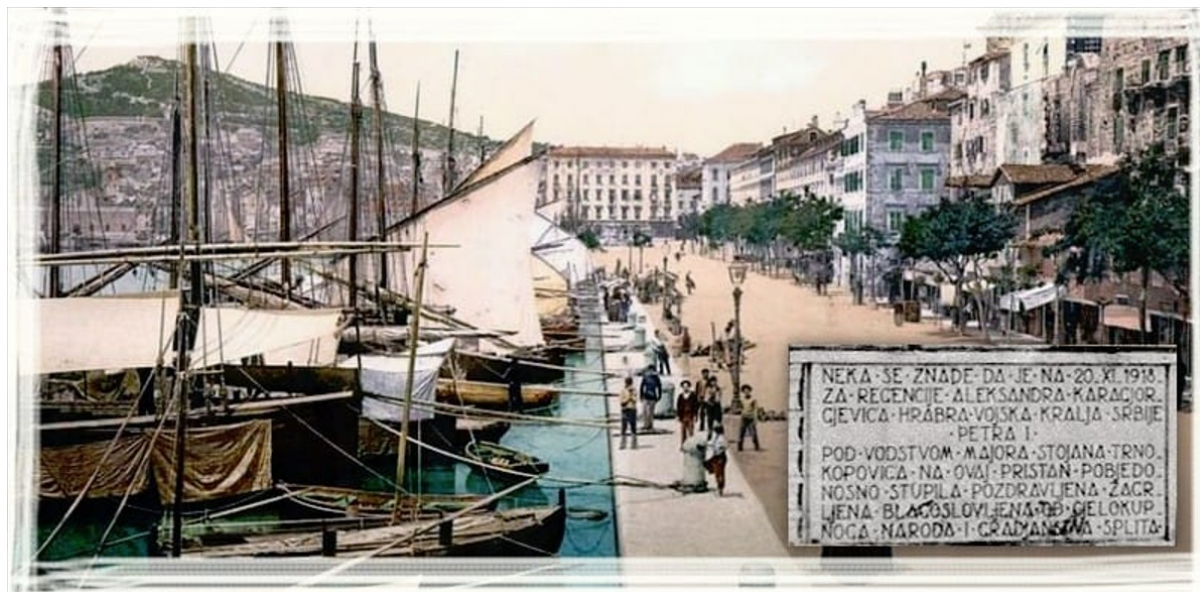
Kraj jednog od najtežih desetljeća u modernoj povijesti Srbije okrunjen je do tada nepojmljivim uspjehom i najoptimističnijih velikosrpskih težnji – probojem Solunskog fronta, oslobođenjem Srbije pripojili su Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, formiranu krajem 1918. godine na dijelu Austrougarske monarhije, Crnu Goru, te formirali Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

Za velikosrbe i njihove simpatizere u hrvatskim i slovenskim krajevima kruna tog ujedinjenja bio je ulazak trupa srpske vojske u Zagreb, prijestolnicu dotadašnje Kraljevine Hrvatske i Slavonije, konstitutivnog dijela Austrougarske monarhije.

Slike zorno prikazuju malobrojne građana koji pozdravljaju ulazak srpske vojske u prazan Zagreb. Istog dana vojnici 25. i 53. domobranske pukovnije tražili su na Trgu bana Jelačića formiranje samostalne Hrvatske republike uz povike “Dolje srpska dinastija! Dolje kralj Petar! Dolje srpski militarizam!”. Braća Anđelinović (Grgo, Danko i Berislav) organiziraju žandare i srpske agente te na krovove zgrada postavljaju mitraljeze i strijelce u okolne stanove. Ubijaju 13 a ranjavaju 17 prosvjednika te ranjavaju stotinjak osoba koji se liječe i skrivaju po zagrebačkoj okolini.

Veliki i svečani dočeci srpske vojske odigrali su se u Splitu, Rijeci, Dubrovniku i Šibeniku: 20. studenoga 1918., 2. bataljon 5. pješadijskog puka Drinske divizije ušao je u Rijeku, istog dana kada i 2. bataljon 13. pješadijskog puka Timočke divizije u Split.

Split je oduševljeno dočekaio srpsku vojsku 20.11.1918. godine, a Narodnom vijeću DSHS u Zagrebu je prijetio da će se sam pripojiti Kraljevini Srbiji ako oni stvore nezavisnu Hrvatsku. Na splitskoj Rivi srpska himna „Bože pravde“ svečano je intonirana uz ovacije prisutnih. U borbi za samostalnost uoči Prvog svjetskog rata dio hrvatskih građanskih slojeva bio je duboko projugoslavenski i/ili prosrpski orijentiran. Njihova aktivnost nije bila tek politička nužnost ili materijalna korist koju im je tajno davala Srbija, već često i najdublje uvjerenje zbog koga su riskirali zatvore i stradanja. Srbija u tim krugovima nije bila promatrana kao objekt koji će pomoći u suzbijanju talijanskog utjecaja, već kao Pijemont čijoj su se nepostojećoj demokraciji mnogi hrvatski umjetnici i intelektualci onog vremena istinski utopistički divili.

To je doba kada je 19-godišnji Miroslav Krleža pobjegao u Beograd, da se kao dobrovoljac prijavi u srpsku vojsku i bori za srpskog kralja, kada se i Frano Supilo oduševljavao srpskom vojskom koja „čuda čini“. Augustin Tin Ujević je svoje knjige „Lelek Sebra“ i „Kolajna“ napisao na ekavici, ćirilicom i objavio ih u Beogradu. To je činio iz političkih i idealističkih razloga. Taj isti gospodar riječi, umjetnik i boem, družio se sa „mladobosancima“, a u svom eseju „Obrisi Jugoslavije“ napisao odu srpskom seljaku, te bio srpski agent u Parizu. Tada i hrvatski kompozitor, Splićanin Jakov Gotovac, komponira koračnicu „Čika Pera“, posvećenu kralju Petru I. Karađorđeviću, kipar Ivan Meštrović postaje sveprisutan u javnosti i na Dvoru

Taj njihov mladalački zanos i naivnost te revolucionarnost krvavo su u XX. stoljeću platili narodi njihove sanjane Jugoslavije. Njihovom mladalačkom naivnošću upravljao je N. Pašić i društvo.

Dubrovački gimnazijalci su za vrijeme „Aneksione krize“ išli u protestne šetnje pjevajući pjesme o srpskom kralju Petru i crnogorskom prijestolonasljedniku Danilu. Slične manifestacije ponavljale su se i u vreme tzv. „Veleizdajničkih procesa“ Srbima u Austro-Ugarskoj. Jedan od njih je zapisao da su tada: ... — „Običavali dolaziti Dubrovniku u posjet mnogi ugledni Srbijanci. Mi, ondašnji dječaci, u njima smo gledali Srbiju kralja Petra, koja ima povesti [...] kolo oslobođenja“.

Nova faza, koja je označila buru oduševljenja i solidarnosti, osjetila se u primorskim gradovima po otpočinjanju Balkanskih ratova.

U Splitu i Šibeniku, 10. studenoga 1912., održavaju se veliki narodni skupovi u čast pobjeda Srbije i Crne Gore. Gledajući takvu povorku u Šibeniku, jedan austrougarski oficir razočaran je zaključio da „srce ovog naroda ne kuca za Beč, ono kuca samo za Beograd“. Pravnik i diplomata, poznati velikosrbin, Lujo Bakotić veli: — „Dalmacija tada bijaše u stanju zdravog narodnog oduševljenja, koje bijaše proželo cio narod. [...] Sanjalo se, kao o događaju koji se približuje, o topuzu kraljevića Marka, bačenom u more sinje, koje će probuđeni Marko izvaditi iz dubine morske, te njim istjerati strane gospodare, i naše more i naše primorje čestitim i slobodnim učiniti“...

Po gradovima su sakupljani prilozi za srpski Crveni križ. Bakotić navodi da je za svega tri mjeseca u Beograd i Cetinje poslano preko 500.000 kruna. Bilo je i dobrovoljaca koji su odlazili na bojište. Uslijedile su represivne mjere austrijskih vlasti i raspuštanja općinskih vijeća u Šibeniku i Splitu.

Prvi svjetski rat, velike žrtve na bojištima, glad, velikosrpska promidžba i progoni protivnika Austrougarske monarhije napravili su duboke razdore, između dva naroda. Zabranjena je uporaba ćirilice. Od atentata u Sarajevu, valu antisrpskih demonstracija razbijani su srpski dućani u gradovima, organizirani su antisrpski skupovi, poticani agenti i hapšeni prosrpski političari. Karakteristično je i javno paljenje srpskih zastava i demoliranje srpskih institucija u Dubrovniku. Vođa Srba iz Kninske krajine, Onisim Popović, pogubljen je u Šibeniku ili Sinju.

Krajem listopada 1918. srpska vojska je izbila na granice predratne Srbije – na Drinu, Dunav i Savu. Narodna vijeća, nove vlasti slavenskih naroda nikle na ruševinama Austro-Ugarske, pozivale su je u pomoć, da uspostavi red na terenu u strahu od talijanske okupacije i zelenokaderaša. Timočka divizija je u studenom 1918. stigla u Dalmaciju.

U međuvremenu, na Primorju je uzavrelo. Na narodnom zboru u Splitu, pred 10.000 okupljenih, čulo se da stiže: — „Osvit narodne slobode kad je Srbija, naš Pijemont, osvetila Kosovo“.

Dr. Josip Smodlaka, prosrpski politički vođa u Dalmaciji i kasnije gradonačelnik Splita, piše da je u gradu, iščekujući 20. studenoga 1918. srpsku vojsku, „čitavo građanstvo, muško i žensko, staro i mlado, stajalo nekoliko sati na ulici“, a za njom je „uz svu dužinu njenog puta vijugala jedna široka zelena rijeka od zelenila i cvijeća kojim je narod obasipao ratnike“. Smodlaka im je poželio dobrodošlicu.

Majora Stojana Trnokopovića, komandanta srpske jedinice, pozdravilo je i udruženje žena, koje su mu uz velike riječi stavile srebrni lovorov vijenac. Pjevačko društvo Zvonimir otpjevalo je srpsku himnu „Bože pravde“. Pred katedralom Sv. Duje srpsku vojsku je pozdravio i blagoslovio i splitski biskup. Slično raspoloženje, svjedoči H. Magazinović, vladalo je i u Zadru – ali su se umjesto srpskih ovdje iznenada pojavile talijanske okupacione trupe.

U Dubrovniku i Šibeniku srpska vojska je zasipana cvijećem.

Uvečer 13.12.1918. četa pod komandom kapetana M. Đorđevića, sina bivšeg predsjednika Vlade Srbije V. Đorđevića, stigla je u Dubrovnik. Susret Đorđevića i predsjednika

dubrovačkog vijeća Pere Čingrije bio je dirljiv. Kapetan je izjavio da „sa srpskom zastavom Dubrovčanima donosi slobodu i pravdu, jednakost i bratstvo“. Čingrija se poklonio srpskoj vojsci, a dok je intonirana srpska himna prisutni Dubrovčani su je zasipali cvijećem.

Откривање спомен-плоче у Сплиту.

У Сплиту морски вали запљускују спомен-плочу подигнуту у знак сећања на дан Ослобођења. Плоча садржи речи: „Нека се знаде да је... за регенције Александра Карађорђевића храбра војска Краља Србије Петра I... на овај пристан победоносно ступила... поздрављена, загрљена... од целокупног... Сплита“.

У Сплиту је свечано откривена спомен-плоча, која садржи речи: „Нека се знаде да је... за регенције Александра Карађорђевића храбра војска Краља Србије Петра I... на овај пристан победоносно ступила... поздрављена, загрљена, благословљена од целокупног народа и грађанства Сплита“.

Dubrovkinja Zora Hope, je poželjela dobrodošlicu „osvetnicima Kosova, viteškim sinovima naše Majke Srbije“. „Oslobodioci naši. Slava Vam se raznosi po cijelom svijetu. Svuda je ime Srbinovo najdičnije. [...] Vile ovih Dubrava povesti će novo kolo, more ovo, naše more, šumeći, pjevaće pjesmu zahvalnicu oko ovih žala, a srca naša ponavljajuće vječno: Da ste blagosloveni izbavitelji naši“.

Dubrovački dnevni list „Rad“ 1. prosinca 1918. godine donio je sljedeći tekst: — „Bio je lijep, vedar dan, kao i vedra radost oslobođenog Dubrovnika. Tisuće naroda, sa barjacima i narodnim i crkvenim. Paradni šeširi i crvene kape. Mlado i staro. [...] Možda Dubrovnik nikad ne vide takvog zanosa kao onaj dan. Slavlje je trajalo do mrkle noći. I pjevalo se i obilazilo gradom. Pred svetim Vlahom igralo se kolo. [...] Istu večer kapetan Đorđević gromkim glasom javljaše narodu: Stižu nam veseli glasi. Na 1. decembra proglašeno je jedinstvo države. Narod ga je prekinuo. Do neba se prolamaše poklik radosti: Živjelo jedinstvo ! Živjela sloboda! [...] Jedan akademičar pročitao narodu govor regentov, a narod slavljahu Karađorđeviću“.

Na Dan ujedinjenja 1924., u gradu pod Srđem podignut je i spomenik kralju Petru I. Karađorđeviću. Njegovim imenom nazvan je i jedan dubrovački trg.

Osim u primorskim gradovima novonastali „jugoslaveni“ podižu svoj glas i u Zagori – Sinju, Imotskom, Vrgorcu. Mr. Ivan Kozlica u svojoj knjizi „Alka u politici – politika u Alki“ s podnaslovom „Sinjska alka i ratovi dvadesetog stoljeća“: Vođa Alkara u Kraljevini SHS postaje „vojvodom“, piše:

Ista alkarska uprava iz doba Austro-ugarske, na čelu s alkarskim vođom Vickom Grabovcem, organizirala je 1919. alkarske svečanosti dva puta, jednom izvanredno natjecanje 12. srpnja „u čast rođendana Njegova Veličanstva Kralja Petra I. Karađorđevića, srpskog kralja i novog suverena Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“, a drugi put redovito natjecanje. Službeni alkarski izvori kao i pojedina literatur navode da je Alki nazočio sam kralj Petar I. Karađorđević. To je sasvim netočno. Petar Karađorđević se u Kraljevinu SHS vratio iz inozemstva tek 17.07.1919., pet dana poslije Alke u njegovu čast, i nikada nije bio u Sinju.

Kralj Petar I. Karađorđević umro je 16.08.1921. Alkarski vođa Grabovac uputio je Maršalatu Dvora u Beogradu brzojav: „Smrt Kralja i velikana Jugoslavije potresla je srca ovog udruženja u času kad prigodom svoje tradicionalne proslave pred hiljadama prisutnoga naroda klicalo mu i vapilo zdravlje i sreću. Podastiremo slavnom domu izražaje naše velike žalosti kličući Slava neumrlom Kralju Petru Karađorđeviću, Slava Velikanu našeg naroda, Slava najzaslužnijem sinu Jugoslavije.“. Alkarsko izaslanstvo nazočilo je kraljevu pogrebu.

Novonastale prilike nakon uspostave Kraljevine SHS 1918. ukazivale su na potrebu izrade novih društvenih pravila pa je na izvanrednoj skupštini VAD-a održanoj 17. srpnja 1921. u prostorijama Jugoslavenskog napretka u Sinju odlučeno da se izradi novi pravilnik Društva, što je i učinjeno. Njime je, kao i do tada, određeno da se čelni čovjek Društva zove „vođa alkara“, ali na ovjeri pravilnika pojavljuje se naziv „vojvoda“. Iako je statutarni naziv bio jasan, od tada se Vicko Grabovac potpisuje nestatutarnim imenom „vojvoda“, dok se u nekim dokumentima i dalje koristi naziv „vođa“. „Vojvoda“ nije povijesni naziv za zapovjednike vojnih postrojbi kao ni za obnašatelje dužnosti na prostoru cetinskog kraja. Koliko je izbor ovoga imena imao veze sa srpskim vojvodama iz Prvog svjetskog rata i kasnijim najvišim činom vojvode u vojsci Kraljevine SHS, trebalo bi istražiti.

Organizacija jugoslavenskih nacionalista, skraćeno ORJUNA, osnovana je početkom 1921. kao Jugoslavenska napredna nacionalistička omladina, borbeno krilo Demokratske stranke Svetozara Pribićevića. Zadaća joj je bila zaštita unitarnog jugoslavenstva i borba protiv svih nacionalnih stremljenja, prvenstveno hrvatskoga. U provođenju svojih ciljeva nije birala sredstva, sve do ubojstava, pa se može označiti terorističkom organizacijom. ORJUNA je svoj ogranak imala i u Sinju, a pripadao joj je i dio alkarskih članova. Njihovi glavni protivnici bili su pripadnici Hrvatske pučke stranke, pripadnici organizacije katoličkog „Orla“ te franjevci sinjskog samostana na čelu s gvardijanom fra Mijom Kotarašem.

Sukobi sinjskih Hrvata i Jugoslavena bili su česti, u njima su sudjelovali članovi VAD-a kao jugoslavenski i protuhrvatski usmjereni aktivisti. Jedno je vrijeme predsjednik ORJUNE bio alkar i obnašatelj dužnosti vojvode Jerko Tripalo. Orjunaško glasilo „Pobeda“ pozivalo je na doslovnu likvidaciju, vješanja, zatvaranja i pozive „u borbu do istrebljenja!“. Nisu se birale riječi kako bi se političke protivnike i franjevce što više ocrnilo, podsjećajući na njihova najsramočnija djela, „jer je baš iz sinjskog samostana u srpnju 1914. iznešena herojska zastava naše braće Srba i uz divlju krik manastirske vižladi bila javno spaljena na trgu.“

Aleksandar Karađorđević oženio se 1922. rumunjskom princezom Marijom, a na svadbu su pozvani i alkari. To je u nekim beogradskim i sinjskim krugovima izazvalo buru negodovanja. Unatoč različitih protivljenjima, alkari ne samo da su otišli na kraljevu svadbu, nego su tim povodom održali alkarsko natjecanje u Beogradu. Vicko Grabovac održao je u Beogradu vatreni govor u kojemu je između ostalog naglasio: “Veličanstvo! Kad je najveći i najsajjniji sin cijelog našeg roda, otac ne samo Vaš, nego i svih Srba, Hrvata i Slovenaca, prvi Kralj Petar Veliki četovao u Bosni pod proslavljenim imenom Petra Mrkonjića, njegova je čedna ali junačka četa, u kojoj je bilo naših krajišnika, više puta bila potajno snabdjevana iz Sinja i Cetine od naših starijih, od kojih su neki još živi i ugledni članovi našega udruženja.” Slavodobitnik je bio Josip Tomašević iz Brnaza pored Sinja.

Nakon povratka u Sinj priređeno je veliko slavlje, a alkarima i okupljenima obratio se dr. Petar Tripalo “veličajući slavu alkara koju su neki moralni patuljci iz Sinja htjeli još prije svatbenih svečanosti da ocrne.” Kralj Aleksandar je 1925. visokim odličjima odlikovao VAD, alkarskog vođu/vojvodu Vicka Grabovca i narodnog poslanika Mirka Tripala.

U Marseilleu su 9. listopada 1934. makedonski i hrvatski nacionalisti, ustaše, organizirali i izvršili atentat na jugoslavenskog kralja Aleksandra te ga na mjestu ubili. Vođa/vojvoda alkara Grabovac uputio je u Beograd brzojav sljedećeg sadržaja: “Prožeta najsvetijim osjećajima narodne duše i teško ranjenog srca, četa Viteških Sinjskih Alkara polaže svoja koplja pred odrom Narodnog Junaka Viteza, Velikog Pobornika Mučenika, Slavnog Kralja Njegova Veličanstva Aleksandra I zavjetom tvrdim čuvanja velikog djela, sinovske zahvalnosti i poštovanja naprama neumrlom Njegovom Imenu i svijetloj uspomeni.”

Kraljevo tijelo brodom je dopremljeno u Split gdje su mu se na Gatu majora Stojana, uz brojna režimska izaslanstva, poklonili alkari i alkarski momci predvođeni alajčaušem Markom Buljanom. Višebrojno izaslanstvo VAD-a nazočilo je pogrebu kralja Aleksandra u Beogradu.

Jugoslavenska orijentacija alkarskog vođe/vojvode Vicka Grabovca bila je općepoznata, štoviše on ju je u svakoj prilici isticao. Među osobama jasnog hrvatskog opredjeljenja on je bio omražen pa je večer prije Alke i župnik fra Leonard Bajić tražio „da Grabovac ne drži govor na Alki jer bi moglo biti nereda“. Bilo je prema Grabovcu zahtjeva „da među alkarima bude nekoliko onih iz opozicije, a ne samo da budu režimlje“. Osim toga, dio alkara bio je protiv isticanja hrvatske zastave na alkarskom trkalištu.

Unatoč upozorenjima, Grabovac nije u Alku uključio nikoga od hrvatski orijentiranih alkara te je odlučio održati govor, osjećajući se sigurnim pod zaštitom jakih žandarmerijskih i vojničkih snaga. Kada je počeo klicati “Slava Mučeniku Kralju”, “Živeo Kralj i živela Jugoslavija”, većina posjetitelja uzvicima je ometala njegov govor te skandirala Hrvatskoj državi, Vlatku Mačeku i Anti Paveliću.

Bivši šef sinjske ORJUNE alkarski momak Ante Pavić zvan Đusa vikao je “Dolje Maček!” i „Dolje Hrvatska!” te puškom udario seljaka Petra Jagnića. Alkar Frano Grabovac, bivši orjunaš, sjedeći na konju izvukao je revolver, te je došlo do nereda u kojima su žandari s bajunetama na puškama nasrnuli na prosvjednike. U općem metežu Vicko Grabovac je, zaštićen od žandara, pobjegao s trkališta. Kasnije je u nastaloj pucnjava ubijen Nikola Šipić iz Vedrina, a 11 je osoba ranjeno.

Tijekom istrage, žandarmerijski je zapovjednik divizijski general Jovan Naumović izjavio kako je “trebalo da padne 50 glava pa bi bio red i mir.”

Split je bio i ostao sve do druge polovice XX. stoljeća najjugoslavenskiji grad Jugoslavije – sav se okupio na Rivi tom prilikom. Tadašnje novine tvrde da je 10.000 Splitsana i okolnih stanovnika srpsku vojsku dočekalo povcima: “Živjela Srpska vojska! Živjela Jugoslavija!”.

Dr. Josip Smodlaka, osnivač i vođa Hrvatske demokratske stranke i u tom trenutku gradonačelnik Splita (to će postati u još jednom navratu, 1943. godine nakon pada Italije, ovaj put ispred AVNOJ-a) ovim ih je riječima pozdravio:

“Braćo srcu našem najmilija, neumrlji vitezovi srpski! Dobro nam došli nepobjedivi sokolovi naši! Dobro nam došli osloboditelji naši, ponosni naš cvijete, najljepši i najmiliji. Blagosloven bio čas kada vas vidjesmo. Blagoslovena vam svaka stopa bila! Blagoslovene majke koje vas rodiše! Blagoslovena kolijevka koja vas je odnjihala!

Blagosloveni opustjeli domovi vaši, koji se u crno zaviše da nama uzmogne sinuti ovo zlatno sunce slobode, što nas sada obasjava. Koliko smo čeznuli za ovim časom! Zajedno sa vama kličemo onome koji vas je pripremio za pobjede, vrhovnome vođi vašemu, unuku velikog vožda Karađorđa, Kralju vašemu i našem. Da živi Kralj Petar! Da živi Srpska vojska!”

Slični se masovni dočeci organiziraju i u drugim velikim i malim primorskim mjestima.

U 3. broju “Pučkih novina” autor nadahnuto napisao: “Braća Srbi dokazala su ovim činom da im je više stalo do slobode i spasa hrvatskog i slovenačkog naroda nego do njihovih vlastitih života. Oni zato ostaju među nama kao naša obrana i zaštita. Svojim životima hoće da nas očuvaju od talijanskog osvajanja.

Blago si ga onome ‘ko ima u nevolji druga – veli naša poslovica. Taj drug u nevolji našoj jeste brat Srbin, koji je još i nakon pet godina junačkog ratovanja spreman da gine za opću, jugoslovensku stvar. Neka se na njega ugledaju oni naši vojnici, koji sramotno pobjeغو svojim kućama, a usput pljačkaju”.

Splitsani su bili toliko oduševljeni Srbima, koje su tada prvi put i “službeno” vidjeli da su veći dio Rive odmah nazvali po predstavniku srpske krune i s ponosom je preimenovali je u – Obalu majora Trnokopovića! Dobila je i pučko ime: Riva majora Stojana!

Zapovjednika mjesta Split teško će se danas naći u kronikama grada, spominje ga samo slavni kipar Ivan Meštrović, u to vrijeme strastveni jugoslaven i prijatelj regenta Aleksandra u svojim “Sjećanjima” i to po izjavi koju major Stojan Trnokopović je izrekao kad je 1928. u beogradskoj skupštini Puniša Račić upućao hrvatske zastupnike, a Stjepan Radić (nakratko) ostao živ: — O, majku mu staru, kako je to slabo gađao. Sad će se morati iznova pucati – zgrozio se Ivan Meštrović na majorove riječi. Dodatno ga je šokirao kad kad je od admirala Stankovića čuo da major Stojan kao zaslužni “Splitsanac” smatra kako treba pogubiti i Antu Trumbića, pa i samog Meštrovića!

A koje su njegove zasluge da bi se po njemu, još za života, nazvala najpoznatija riva na Jadranu? Nikakve, bio je to trenutak oduševljenja građana kojima je u krvi anarhizam i rušenje država jer svoje nisu imali.

Stoga nije slučajno da je Organizacija jugoslovenskih nacionalista osnovana 25.01.1921. godine baš u Splitu pod nazivom Jugoslovenska napredna nacionalistička omladina (JNNO), a ime mijenja u ORJUNA u svibnju 1922. godine kada dobiva i novi Statut.

Iako su koncept unitarnog jugoslavenstva i stvaranje jedinstvene jugoslavenske nacije bili u osnovi njenog programa, zabranjena je 1929. godine zajedno sa „plemenskim“ strankama i organizacijama protiv kojih se borila.

Rezolucija Kongresa „Orjune“ u Splitu, 1.12.1923. godine:

Verna svom idealu celokupnosti Jugoslavije, „Orjuna“ će se svim silama boriti da se korigiraju svi oni međunarodni ugovori koji su nam otkinuli stotine hiljada naše jednokrvne braće, a koji su posledica tuđeg imperijalističkog nasilja i naše nesloge.

„Orjuna“ opetovano naglašuje da je ona potpuno samostalna, nezavisna, vanpartijska i nadpartijska organizacija svih čestitih, borbenih i svesnih Jugoslovena, te je prema tome njen rad prost od svakog partijskog, plemenskog, klasnog ili verskog uticaja.

Politika „Orjune“ jest jugoslovenska, te ide u prvom redu za okupljanjem svih nacionalističkih snaga; — koliko za okupljanjem intelektualaca koji za narodno jedinstvo osećaju, u cilju stvaranja jedne unitarističke intelektualne većine, kao vodiljice nacionalističke borbe, — toliko i za okupljanjem građanstva, radništva i seljaštva, time što će jedinstvenom taktikom, radom i odlučnošću sve učiniti da zavedene delove naroda oslobodi separatističkih i defetističkih uticaja, smatrajući da je jaka država nemoguća bez nacionalno svesnog i u njegovim opravdanim zahtevima zadovoljenog seljaštva, radništva i građanstva. Kongres „Orjune“ protestira protiv svakog sumnjičenja, da bi njegovo delovanje bilo vođeno bilo kakovim pogodovanjem ovog ili onog plemena ili partije, i konstatira da u rad „Orjune“ mogu i moraju imati poverenje, jednako svi čestiti Srbi-Hrvati-Slovenci, koji za narodno jedinstvo osećaju.

Prema svim iskreno nacionalnim strankama i grupama „Orjuna“ će voditi politiku ozbiljne i nepristrasne kritike, ali i oštre borbe proti svim lošim pojavama i tendencijama u tim strankama. Proti svim nenarodnim, separatističkim i defetističkim strankama, kao i proti izdajničkim elementima, „Orjuna“ će braniti svim svojim raspoloživim snagama i prikladnom taktikom čast, dostojanstvo i interese naroda i države, te krvavo stečene plodove oslobođenja i ujedinjenja.

Ubeđena u to, da jalovim, partizanskim i ličnim natezanjima predratnih mentaliteta i grupacija neće nikada naša država izaći iz krize, „Orjuna“ hoće da uvede u naš javni život što više novih, odlučnih i sposobnih sila, koje imaju potpuno pravo na to, i koji će najviše pomoći da se taj javni život očisti od loših, partizanskih i plemenskih režima, od nerada, korupcije i plemenskih sporova, te od loše administracije, defetizma i apatije.

Delovanje „Orjune“ jest kulturno, socijalno i ekonomsko te će, gledajući realno na sve probleme današnjice, zauzimati i prema njima svoje stanovište:

- a) „Orjuna“ naročito traži poboljšanje naše nastave i što jače širenje kulture u svim narodnim slojevima. Ona sama će u svojim redovima odgajati što veći broj jakih kulturnih pojedinaca, a u narodnim masama će agitacijom i prosvetnim radom širiti znanje, plemenitost, čovečnost i nacionalizam;
- b) „Orjuna“ traži da se materijalni i društveni položaj svih intelektualnih radenika, a naročito javnih činovnika i zvaničnika obezbedi, tako da će sve svoje sposobnosti moći da posvete obavezama svoga položaja;
- c) „Orjuna“ smatra da se agrarni problem, koji je kroz vekove kočio naš politički i ekonomski život, i koji je kroz poslednjih pet godina, usled nesposobnosti i nesavesnosti merodavnih

faktora, upropastio egzistenciju čitavih porodica težaka i posednika, mora neodgodivo i konačno da reši u pravcu ekonomskog napretka i socijalne pravde;

d) U radničkom pitanju „Orjuna“ će se zalagati za sve opravdane zahteve i potrebe naroda, koje su u suglasnosti sa interesima nacije i progresu;

e) Smatrajući da je u interesu nacije naša ekonomska samostalnost, „Orjuna“ će se boriti protiv svakog nametanja i uplitanja stranih interesa u naš privredni život, te će raditi sve da se naša industrija, trgovina i obrt emancipiraju od svih tili stranih uticaja, i da posluže ekonomskom i kulturnom procvatu Otadžbine;

f) Isto tako će u svim socijalnim pitanjima, koja su od vitalnog interesa po našu naciju, kao što je udovoljenje opravdanim zahtevima ratnika, dalje: dobrovoljaca, četnika, penzioniraca i ostalih zapostavljenih slojeva naroda, — zauzimati odlučan stav.

Konačno „Orjuna“, kao borbena nacionalistička organizacija, naglašuje disciplinu, red i pozitivan rad u svojim redovima, kao prvi uslov za postignuće gore spomenutih ciljeva. Njeno nastupanje uvek će biti samosvesno i odlučno, ali trezveno i dostojanstveno, tako da čim pre okupi u svoje redove sve čestite i svesne Jugoslovane.

(Izvor: Niko Bartulović – Od revolucionarne omladine do „Orjuna“: istorijat jugoslovenskog omladinskog pokreta (Izdanja Direktorijuma „Orjuna“, Split, 1925)).

Split je tijekom posljednjih 150 godina, često bio u kontinuiranom sukobu s dominantnim političkim raspoloženjem nacionalnih romantičara i nacionalista, međutim snažna demografska eksplozija grada i usisavanje okolnih mjesta u urbani dio grada tijekom procesa industrijalizacije i pretvaranja Splita u glavno sjedište jugovojске i jugomornarice dovelo je do višestruke političke polarizacije njegovih građana. Grad je u novijoj povijesti bio sklon svakakvim političkim projektima, često i oštro suprotstavljenima.

Antonio Bajamonti

Prije 150 godina, Hrvatski Sabor odlučio je na temelju povijesnog prava tražiti pripojenje Dalmacije Kraljevini Hrvatskoj. Car im je lukavo odgovorio, znajući da Austrijanci i Mađari sve čine da to spriječe svim javnim i tajnim sredstvima i metodama, da on naravno nema ništa protiv, ali da pristaje na to traženje isključivo ukoliko se Dalmatinci s tim prijedlogom slože.

Općepoznato je da je ta akcija u tadašnjoj autonomaškoj Dalmaciji završila potpunim debaklom, pri čemu je najžešći otpor toj ideji organiziran upravo od strane Splitske općine. Ono što je vodilo intelektualnu elitu Splita ka potpunom odbacivanju tog prijedloga, kasnije je uobličeno u program Autonomaške stranke, do kraja iskristaliziran pod vodstvom sposobnog splitskog gradonačelnika Antonija Bajamontija.

Autonomaši su tvrdili „da je slavenski karakter Dalmacije neupitan, no da je ona trajno i presudno obilježena talijanskom kulturom te da kao takva, osim daleke povijesne povezanosti, nema ništa sa prekovelebitskom Hrvatskom“. Štoviše, stranka je krenula u izgradnju Slavo-dalmatske nacije, uz tvrdnju da bi „svako vezivanje s Banskom Hrvatskom nužno dovelo do potčinjenosti Dalmacije stranim pravnim i društvenim običajima, čime bi se izgubila njezina posebnost“. Čudno je da je stranka s takvim programom najsnažnije glasačko uporište u gradu imala među težacima iz Varoša, odreda etničkim Hrvatima. Oni su do te mjere bili odani gradonačelniku Bajamontiju da su čak i varošku crkva na Soluratu u Splitu nazivali crkva Sv. Ante Tolomaškog sve do kraja Drugog svjetskog rata.

Po definitivnom porazu Autonomaške stranke i njezinom povlačenju u Splitu i Dalmaciji na margine te preuzimanja uskog talijanskog manjinskog identiteta, Split u prvoj Jugoslaviji nastavlja tradiciju razilaženja s dominantnim političkim raspoloženjem ostatka Hrvatske.

Dok u sjevernim dijelovima zemlje Radićeva seljačka stranka redovito odnosi uvjerljivo najviše glasova, dotle u Splitu dobro prolaze demokrati Svetozara Pribićevića, Zemljoradnička stranka sa snažnom bazom u Srbiji te na koncu i Komunistička partija Jugoslavije.

U Splitu se 1921. godine osniva ORJUNA, organizacija militantnih jugoslavenskih nacionalista, čije članstvo su sačinjavali isključivo pripadnici autohtonih hrvatskih građanskih obitelji. U gradu se također formira i grupacija „Srbo-katolika“, znatno manje utjecajna nego u Dubrovniku, no značajno prisutna u životu grada. O njima je pisao jedan od njih, Lujo Bakotić, u knjizi „Srbi u Dalmaciji“. Projugoslavenske orijentacije bio je jedan od najvažnijih splitskih gradonačelnika dr. Ivo Tartaglia. Čovjek koji je zaslužan za elektrifikaciju grada, otvaranja zoološkog vrta, utemeljenje Oceanografskog instituta, utemeljenje Galerije umjetnina, izgradnju Ličke pruge i brojnih stanova, te za brojne iskorake u modernizaciji grada. Ivo Tartaglia umro je u leopoldovskom zatvoru 1949. godine kao žrtva komunističkog političkog procesa, unatoč činjenici što je tijekom rata bio predsjednik Narodnog fronta.

Osim potpomaganja tzv. Srbo-katolika, srpska vlast poticala je prijelaz katolika po Primorju i na otocima u pravoslavne, te gradila pravoslavne crkve kao npr. na otoku Visu.

Višani i drugi otočani i primorci su stvaranje Kraljevine SHS, dočekali optimistički i s entuzijazmom, posebice stoga što su u stvarnosti njezin dio postali tek u travnju 1921. godine nakon povlačenja okupacijskih talijanskih jedinica s otoka. Upravo će strah od talijanskih posezanja biti razlogom priklanjanja dijela mještana centralističkoj koncepciji uređenja nove države kao obrani od pretenzija s druge strane Jadrana. I skora pojava pokreta za prijelaz na pravoslavnu vjeru u Visu bit će djelomično tumačena i kao želja za postizanjem većeg jedinstva sa Srbima kao dominantnim, a po mnogima i zaštitničkim, faktorom u Kraljevini.

No osnovni problem koji je u ovom razdoblju zaokupljao većinu običnih mještana, pretežito težaka, nije bio političke, već čisto ekonomske naravi – problem kolonata i agrarne reforme.

Prenapadno djelovanje Srpske pravoslavne crkve izvan Srbije, izazvalo je neslomljiv otpor Hrvata, što će dovesti do jakog obostranog organiziranja i sve češćih sukoba.

Zbog sveg navedenog četnički pokret je tijekom Drugog svjetskog rata u Splitu bio snažno prisutan i aktivan te sastavljen od brojnih veoma utjecajnih građana Hrvata, poput uglednog kirurga dr. Jakše Račića, četničkog povjerenika za Dalmaciju, kasnije stradalog od posljedica atentata izvedenog od strane partijskih ilegalaca. Na četničkom kongresu u selu Ba, čija je temeljna motivacija bila stvaranje pravnog pandana zasjedanju AVNOJ-a, Hrvate su predstavljala intelektualci i književnici šireg splitskog područja, Niko Bartulović i Đuro Vilović.

Nakon talijanske okupacije Dalmacije i represalija talijanske vojske i vlasti dolazi do masovnog sudjelovanja otporu i pobjedi koju je splitska mladost iznijela u krvavim ratnim borbama diljem Jugoslavije. Nažalost, unatoč velikim žrtvama za slobodu, pod utjecajem Komunističke partije Jugoslavije i njenih glavnih prosrpskih vođa oni su ponovno postali

perjanice novog jugoslavenstva i antihrvatstva, a njihovi potomci sljednici orjunaških ideja, a idoli su im opskurni likovi tipa Miljenka Smoje, sinjski i tučepljanski orjunaši i slični

U organiziranju četnika Split je postao važan zbog niza okolnosti. U Split su dolazili emisari koji su talijanskim vlastima iznose svoje političke programe i spremnost za suradnju. Odbor za pomoć izbjeglicama bio je svakako najaktivniji među takvim organizacijama, posebno zbog toga što je okupljao i utjecajne pojedince, a jedna od njegovih glavnih zadaća bilo je održavanje dodira s talijanskim vlastima. U Splitu se nakon okupacije ubrzo koncentrirao priličan broj srpskih izbjeglica s drugih područja, koji su inače do rata bili u većoj ili manjoj mjeri politički aktivni. Tu se bio i priličan broj oficira i podoficira bivše jugoslavenske vojske, a postala je vidljivija aktivnost među građanima srpske i hrvatske nacionalnosti prije rata orjunaški orijentiranim. Split je tako postao značajan obavještajni punkt preko kojega se organiziraju različite akcije i razmjenjuju informacije. Po tome će on biti sve privlačniji i za akciju jugoslavenske vlade u emigraciji i britansku obavještajnu službu. Sve su to bili važni momenti za daljnje organiziranje i razvoj četničkog pokreta u Hrvatskoj i šire..

Novi važan moment bio je dolazak u Split Dobroslava Jevđevića i Ilije Trifunovića Birčanina, istaknutih prvaka četničkog pokreta prije rata. Jevđević je na skupštinskim izborima 1938. bio kandidat JNS u istočnoj Bosni. U početku okupacije bio je u Budvi, jer nije uspio otići iz zemlje. U Split je došao u rujnu 1941. godine. Talijanskim vojnim vlastima u Splitu, po svoj prilici samom generalu Dalmazzu, uputio je opširniju predstavku o suradnji već 26. rujna. Jevđević je već prije dolaska u Split došao u dodir s talijanskim vojnim vlastima.

Vojvoda Birčanin je došao u Split po uputama britanske obavještajne službe. Birčanin je prije rata bio povezan sa britanskom obavještajnom službom. Birčanin i Jevđević su svoju političku djelatnost u Splitu započeli konkretnim dodirima i dogovorima s talijanskim vlastima. Na to dovoljno ukazuje izjava koju su dali u susretu sa De Matteisom, o čemu je obaviješten Generalštab talijanske vojske. Prema toj informaciji, Birčanin i Jevđević su osim naoružavanja i zaštite Srba osobito zagovarali potrebu talijanske okupacije sjeverne Dalmacije i istočne Bosne.

Prema dokumentima iz Vojnoistorijskog instituta u Beogradu već 1941. godine vojvoda Momčilo Đujić pismom obavještava tada još pukovnika Dražu Mihailovića da se Dinarskoj diviziji pridružilo 510 Hrvata, koji su tako postali četnici ... Četnika – Hrvata je bilo i na komandnim položajima u Dinarskoj četničkoj diviziji. Posebno se isticao Ivo Jankov, četnički poručnik. Jedan od poznatijih Hrvata – četnika bio je i kapetan Krešimir Vranić, zapovjednik Drugog četničkog odreda jačine oko 2.500 ljudi, uglavnom Hrvata. S njim su u tom odredu oficiri bili poručnik Anton Šuster iz Sušaka i potporučnik Niko Lazarić s otoka Krka (Dinko Šuljak, Tražio sam Radićevu Hrvatsku, Knjižnica Hrvatske Revije, Barcelona, 1988., strana 163-167). Isti autor na 150-toj stranici svoje knjige (dnevnika) kaže da je nakon kapitulacije Italije u Splitu oko 30% Hrvata, takozvane „jugoslavenske orijentacije” dragovoljno pristupilo četnicima.